

МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УЧНІВ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Волобуєва О. С.

аспірантка кафедри психології

Запорізький національний університет

вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна

orcid.org/0000-0001-5147-8731

volobuyeva1993@gmail.com

Ключові слова: *ідентичність, особистісно-професійна ідентичність, рефлексія, мотиваційна активність, особистісно-орієнтований підхід.*

У статті представлено модель формування особистісно-професійної ідентичності учнів професійно-технічних навчальних закладів. Обґрунтовано необхідність впровадження на її основі програми цілеспрямованого формування особистісно-професійної ідентичності здобувачів професійно-технічної освіти. Концептуальним підґрунтям розробки комплексної психолого-педагогічної програми стали положення особистісно-орієнтованого підходу, а також принципи навчально-виховного впливу та тренінгової роботи (гуманізму, науковості, системності та послідовності, доступності та індивідуалізації, свідомості та активності, оптимізації). Представлена модель дозволяє ґрунтовно пояснити зміст програми та наочно представити динамічний аспект формування особистісно-професійної ідентичності, що виявляється у взаємозв'язку структурних елементів моделі – психолого-педагогічних умов формування, тематичних блоків та розвивальних заходів програми, психологічної структури особистісно-професійної ідентичності (соціальний, особистісний та діяльнісний компоненти), критеріїв розвитку її компонентів. Запропонована програма складається з трьох основних блоків, зміст яких здійснює цілеспрямоване посилення визначених психолого-педагогічних умов. Перший блок спрямований на активізацію усвідомлення приналежності до професійного співтовариства; другий блок націлений на сприяння самоідентифікації особистості з обраною професією; метою третього блоку є стимуляція мотиваційної активності до самореалізації в професії. В якості методу формувального впливу на особистісно-професійну ідентичність в здобувачів освіти визначено активне соціально-психологічне навчання (тренінг). Виділено групи формувальних заходів відповідно до специфіки структурної організації особистісно-професійної ідентичності: міні-лекції та дискусії; тренінгові вправи (з метою включення студентів до квазіпрофесійної діяльності); практичні завдання, спрямовані на рефлексію, на основі яких відбувається самопізнання та професійний саморозвиток майбутніх фахівців.

MODEL OF FORMATION OF PERSONAL-AND-PROFESSIONAL IDENTITY OF STUDENTS OF VOCATIONAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Volobuyeva O. S.

*Postgraduate Student at the Department of Psychology
Zaporizhzhia National University
Zhukovskoho str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine
orcid.org/0000-0001-5147-8731
volobuyeva1993@gmail.com*

Key words: *identity, personal-and-professional identity, reflection, motivational activity, personal-oriented approach.*

The article presents a model of formation of personal-and-professional identity of students of vocational educational institutions. The need to implement a program of purposeful formation of the personal-and-professional identity of vocational education students has been substantiated. The conceptual basis of the complex psychological-and-pedagogical program are statements of the person-oriented approach, as well as the principles of educational influence and training work (humanism, scientificity, systematicity and consistency, accessibility and individualization, consciousness and activity, optimization). The presented model allows to substantiate the content of the program and visually present the dynamic aspect of the formation of personal-and-professional identity, which is manifested in the interrelationship of the structural elements of the model – psychological-and-pedagogical conditions of formation, thematic blocks and developmental activities of the program, psychological structure of the personal-and-professional identity (social, personal and activity components), criteria for the development of its components. The proposed program consists of three main blocks, the content of which provides purposeful strengthening of the defined psychological-and-pedagogical conditions. The first block is aimed at increasing of the consciousness of belonging to the professional community; the second block is aimed at promoting of the individual self-identification with the chosen profession; the purpose of the third block is to stimulate motivational activity towards self-realization in the profession. Active socio-psychological training has been defined as a method of the formative influence on the personal-and-professional identity of students. Groups of formative activities have been identified in accordance with the specifics of the structural organization of the personal-and-professional identity: mini-lectures and discussions; training exercises (in order to include students in quasi-professional activities); practical tasks aimed at reflection, self-knowledge and self-development of future specialists.

Постановка проблеми. В українському суспільстві відбуваються інтенсивні зміни, які обумовлюють потребу в формуванні стійкої особистості професіонала з глибокими фаховими знаннями, позитивним ставленням до професії та професійної спільноти, сформованими професійними цінностями та розвиненою внутрішньою мотивацією до саморозвитку і творчої самореалізації. Саме тому проблема професійної ідентичності особистості як механізму співвіднесення себе з суспільством, культурою зі збереженням при цьому свого «Я», своєї індивідуальності набу-

ває в сучасних умовах важливого значення, а ідентичність особистості в професійній сфері, від якої залежить її життєва успішність, ступінь професійної самореалізації, стає особливо актуальною. Процес формування ідентичності продовжується протягом усього життєвого шляху, будучи чинником психологічного благополуччя, задоволеності життям і особистісного зростання кожної людини в сучасному, швидко мінливому світі.

Дослідження особистісно-професійної ідентичності є самостійною і, водночас, інтегрованою проблемою, яка становить інтерес не лише

для психології, а й для цілої низки наук, таких як філософія, соціологія, економіка. Формування ідентичності є центральним психологічним новоутворенням юнацького віку, коли переживання ідентичності актуалізується як в особистісній, так і в професійній сферах життя. У контексті вищесказаного найбільш актуальним постає вивчення формування особистісно-професійної ідентичності в ранньому юнацькому віці, коли в рамках ведучої навчально-професійної діяльності складаються пізнавальні та професійні інтереси, формуються життєві і професійні плани, вирішується завдання вибору професії та отримання професійної освіти.

Науковим підґрунтям для розгляду означеної проблеми є праці українських та зарубіжних науковців, в яких розкрито сутність особистісної (А. Борисюк [2], Е. Еріксон [14], Л. Шнейдер [13]) та професійної (О. Єрмолаєва [5], М. Пряжников [10], М. Пратт [16]) ідентичності.

Т. Бохан [3] ідентичність вивчалася як показник професійно-особистісного становлення студентів-медиків. Л. Колесніковою [6] особистісно-професійну ідентичність визначено як результат усвідомлення власних особистісно-професійних характеристик, включаючи ідеал фахівця, обраний напрям діяльності; рівень професійної підготовки; стиль відносин з учасниками навчально-виховного процесу навчального закладу; професійні переваги і результативність діяльності, що становлять особистісно-професійну «Я-концепцію» майбутнього фахівця. В працях Л. Мовсесян та Р. Хотєєвої [8] особистісно-професійна ідентичність виступає як здатність особистості до отождолення себе з майбутнім професійним середовищем та активним чинником формування особистості як професіонала.

Незважаючи на широкий спектр досліджень особистісної та професійної ідентичності, у літературі майже не приділяється увага вивченню особистісно-професійної ідентичності, зокрема, в здобувачів фахової освіти. Водночас дослідження особистісно-професійної ідентичності здобувачів фахової освіти набуває особливої актуальності у зв'язку з необхідністю задовольнити потреби українського ринку праці якісними кадрами. Суспільство потребує фахівців, які повною мірою розуміють власні особистісні ресурси, ідентифікують себе з професійним ідеалом, цілком усвідомлюють свою приналежність до певної професії і можуть визначити, в чому полягає їхня особистісно-професійна індивідуальність.

Мета статті – презентувати модель формування особистісно-професійної ідентичності учнів професійно-технічних навчальних закладів.

Результати дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Аналіз резуль-

татів проведеного нами емпіричного дослідження [12] засвідчив недостатній рівень сформованості особистісно-професійної ідентичності в учнів професійно-технічних навчальних закладів (за інтегральною оцінкою сформованість соціального та особистісного компонентів особистісно-професійної ідентичності відповідає початковому рівню, а діяльнісного компонента – необхідному рівню сформованості). Зазначене обумовило необхідність розробити експериментальну модель та обґрунтувати програму формування особистісно-професійної ідентичності в здобувачів професійно-технічної освіти.

В контексті дослідження під психолого-педагогічною програмою ми розуміємо цілісну систему розвивальних заходів, спрямованих на створення та актуалізацію психолого-педагогічних умов з метою цілеспрямованого формування особистісно-професійної ідентичності в здобувачів професійно-технічної освіти в процесі фахової підготовки. При моделюванні ми виходили з припущення, що актуалізація визначених психолого-педагогічних умов буде сприяти досягненню позитивної динаміки розвитку структурних компонентів особистісно-професійної ідентичності.

Концептуальним підґрунтям розробки комплексної психолого-педагогічної програми стали положення особистісно-орієнтованого підходу (Г. Балл [9]; І. Бех; [1]; І. Булах [4]; С. Максименко [7]), в рамках якого навчання орієнтоване на актуальні освітні потреби особистості в процесі її конструктивного саморозвитку, самовизначення і самореалізації. Особистісно орієнтована професійна підготовка передбачає створення умов для формування і прояву особистісних якостей учнів, становлення творчої активності, ініціативності, навичок самоосвіти, саморозвитку, адаптації, діалогічної взаємодії з людьми, природою, культурою. Сутність цього підходу полягає в забезпеченні формування і розвитку особистісних та професійних якостей здобувача освіти, зокрема його особистісно-професійної ідентичності.

В ході розробки психолого-педагогічної програми ми враховували основні принципи навчально-виховного впливу, здійснення тренінгової роботи, які, з нашої точки зору, забезпечать її високу результативність: гуманізму, науковості, системності та послідовності, доступності та індивідуалізації, свідомості та активності, оптимізації.

При розробці моделі та програми ми спиралися на основні положення психологічних теорій особистісної (Е. Еріксон [14], Дж. Марсія [15], Л. Шнейдер [13] та ін.) та професійної ідентичності (Г. Балл [9], А. Борисюк [2], М. Пратт [16], Х. Слей [17] та ін.); традиції вітчизняних та зарубіжних науковців щодо дослідження іден-

тичності, її структури та розвитку (А. Борисюк [2], А. Разумна [11], Л. Шнейдер [13]; Дж. Він-слайда [18]).

Спираючись на вищенаведені теоретичні засади, а також враховуючи результати проведеного емпіричного дослідження, ми розробили модель формування особистісно-професійної ідентичності учнів професійно-технічних навчальних закладів (рис. 1).

Представлена модель дозволяє ґрунтовно пояснити зміст програми та наочно представити

динамічний аспект формування особистісно-професійної ідентичності, що виявляється у взаємозв'язку структурних елементів моделі – психолого-педагогічних умов формування, тематичних блоків та розвивальних заходів програми, психологічної структури особистісно- професійної ідентичності, критеріїв розвитку її компонентів.

Реалізація програми формування особистісно-професійної ідентичності передбачає, що визначені умови є взаємопов'язаними, взаємозалежними та взаємозумовленими. Так, емоційно-позитивне

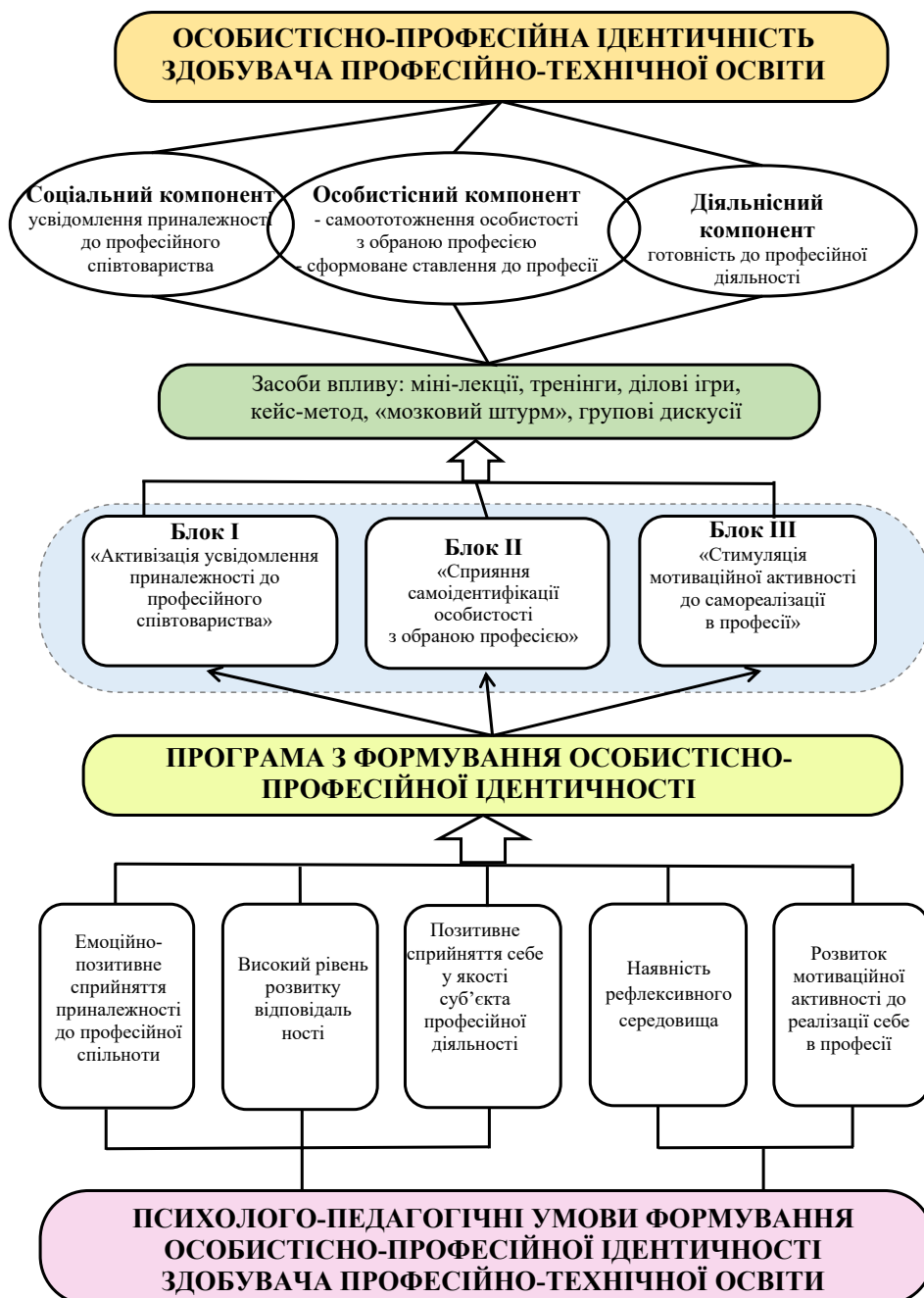

Рис. 1. Модель формування особистісно-професійної ідентичності учнів професійно-технічних навчальних закладів

сприйняття приналежності до професійної спільноти (соціального компонента) сприяє самовизначенню людини як члена певної соціальної категорії; засвоєнню і привласненню характеристик, норм і поведінки групи. Все це призводить до переживання цінності професії у сучасному суспільстві, сприйняттю себе у якості суб'єкта професійної діяльності, усвідомлення власних професійно-важливих якостей, переживання своєї професійної цілісності і визначеності, формуванню ставлення до професії (особистісний компонент).

У свою чергу, самоототожнення з професією та позитивне професійне самоставлення призводять до підвищення активності з професійного саморозвитку та самореалізації, усвідомлення суспільної та особистої значущості трудової діяльності, сприяє розвитку навичок планування, прийняття рішень, ефективного використання власних ресурсів для вирішення професійних завдань, позитивно впливає на вироблення самооцінки професійної підготовленості (діяльнісний компонент).

Таким чином, цілеспрямована актуалізація зазначених психолого-педагогічних умов в процесі професійної підготовки може сприяти більш успішному формуванню особистісно-професійної ідентичності в майбутніх фахівців.

Визначені умови та формувальні заходи програми узгоджуються зі *структурною організацією особистісно-професійної ідентичності*, яка включає соціальний (усвідомлення приналежності особистості до професійного співтовариства); особистісний (когнітивна складова: самоототожнення особистості з обраною професією, позитивна оцінка професійного Я та результатів своєї діяльності, знання норм та змісту професійної діяльності, статус особистісної ідентичності; мотиваційно-афективна складова: особистісні та професійно-важливі якості фахівця, ставлення до обраної професії) та діяльнісний (готовність до професійної діяльності) компоненти.

У запропонованій моделі також представлено *критерії розвитку особистісно-професійної ідентичності учнів професійно-технічних навчальних закладів*, які були виділені нами в ході попереднього експериментального дослідження з урахуванням результатів теоретичного аналізу досліджуваної проблеми та власних наукових розробок щодо структурної організації особистісно-професійної ідентичності. Так, критерієм розвитку соціального компонента визначено *усвідомлення приналежності до професійного співтовариства*. Критеріями розвитку особистісного компонента слід вважати *самоототожнення особистості з обраною професією та сформоване ставлення до професії*. Для діяльнісного компонента критерієм розвитку виступає *готовність до професійної діяльності* [12]. Наявність пози-

тивної динаміки числових показників студентів за цими критеріями може свідчити про активний процес розвитку особистісно-професійної ідентичності.

Запропонована програма складається з трьох основних блоків, зміст яких здійснює цілеспрямоване посилення визначених психолого-педагогічних умов. Перший блок спрямований на *активізацію усвідомлення приналежності до професійного співтовариства*. Визначаючись в професійному світі, людина використовує ідентифікацію – відчуження для цілей приналежності до групи і самокатегоризації. Ідентичність особистості фахівця – це не тільки усвідомлення своєї тотожності з професійною спільнотою, а й її оцінка, психологічна доцільність членства в ній, переживання своєї професійної цілісності і визначеності.

Другий блок націлений на *сприяння самоідентифікації особистості з обраною професією*. Особистісно-професійна ідентичність, з одного боку, пов'язана з певним груповим членством індивіда, а з іншого – є феноменом особистісної самосвідомості. В особистісно-професійній ідентичності відбиваються уявлення особистості про те, якою вона повинна бути, що вміти робити і як поводитися в професійному співтоваристві для того, щоб ефективно реалізувати себе в професії.

Метою третього блоку є *стимуляція мотиваційної активності до самореалізації в професії*. Професійна ідентичність відповідає рівню внутрішньої активності, тобто проявляється в особистісній значущості професійної активності для людини. Процес професійного самовизначення і становлення ідентичності безпосередньо пов'язаний з активністю особистості і особистісним розвитком професіонала.

Формувальний вплив на особистісно-професійну ідентичність в здобувачів освіти здійснювався за допомогою методів активного соціально-психологічного навчання. Вибір такої форми організації навчальної діяльності студентів із-поміж інших зумовлений низкою причин. Психологічний тренінг є комплексним соціально-дидактичним напрямом, орієнтованим на широке охоплення різних сфер соціально-психологічної практики; варіативність методик активного психологічного впливу, що активізують розумову діяльність студентів; чіткість дидактичної мети у формі рольової перспективи; структурування навчальної інформації у вигляді імітаційно-ігрової та проблемно-ситуаційної моделі; залучення студентів до активної діяльності через програмування навчальних ролей і пошук виходу із проблемних ситуацій; опора на творчий потенціал та індивідуальні можливості і здібності студентів;

педагогічна взаємодія, співпраця і співтворчість у системі стосунків «викладач – студент»; свобода вибору ролей, завдань-ситуацій [4; 9]. Технології активного навчання сприяють розвитку навичок комунікації, розв'язання проблем, відпрацювання різних варіантів поведінки в проблемних ситуаціях; вихованню розуміння, співчуття до інших людей; активізації в студентів творчих можливостей, критичного мислення, здатності мобілізувати свій інтелектуальний емоційний потенціал; формування майстерності виявлення професійних умінь.

Стрижневим моментом при розробці психолого-педагогічної програми стало визначення адекватних формувальних *заходів*. Враховуючи специфіку структурної організації особистісно-професійної ідентичності, блоки програми та тематичні блоки було побудовано таким чином, щоб сприяти процесу інтеріоризації зовнішнього професійного контексту: від теоретичних повідомлень (міні-лекції) до активних методів навчання (тренінгові вправи) та до їх усвідомлення (практичні завдання на рефлексію). Формувальні заходи, які використовувались у програмі, можна умовно поділити на такі групи:

1) міні-лекції та дискусії – з метою ознайомлення здобувачів освіти з науковими уявленнями про сутність особистісної та особистісно-професійної ідентичності, професійного розвитку, формування особистості фахівця;

2) тренінгові вправи (відотренінг, ділові ігри, психогімнастичні вправи, метод «мозкового штурму») – включення студентів до навчально-професійної (квазіпрофесійної) діяльності та апробація сукупності умов, які сприяють формуванню особистісно-професійної ідентичності та готовності майбутніх фахівців до професійних дій;

3) практичні завдання – вправи, спрямовані на рефлексію (виконання психодіагностичних методик та спеціальних вправ, написання есе), на основі яких відбувається самопізнання та професійний саморозвиток майбутніх фахівців. Ідентичність є результатом активного рефлексивного процесу, що відображає справжні уявлення суб'єкта про себе, власний, а не нав'язаний шлях розвитку, і супроводжується відчуттям особистісної цілісності [13, с. 64]. Тому для формування особистісно-професійної ідентичності особистості велика роль належить розвитку особистісної та професійної рефлексії учня; наявності теоретичних знань та практичного досвіду, набутого під час проходження виробничої практики; вмінням та навичкам, сформованим на практичних заняттях [9].

Отже, розроблена нами комплексна програма передбачає створення таких психолого-педагогічних умов, які сприяють формуванню особи-

стісно-професійної ідентичності в учнів професійно-технічних навчальних закладів в процесі професійної підготовки.

Висновки і перспективи подальших розробок у досліджуваному напрямку. У статті обґрунтовано необхідність розробки моделі та впровадження на її основі програми цілеспрямоного формування особистісно-професійної ідентичності здобувачів професійно-технічної освіти. Концептуальним підґрунтям розробки комплексної психолого-педагогічної програми стали положення особистісно-орієнтованого підходу, а також принципи навчально-виховного впливу та тренінгової роботи (гуманізму, науковості, системності та послідовності, доступності та індивідуалізації, свідомості та активності, оптимізації). На підставі теоретичних та емпіричних засад дослідження побудовано модель формування особистісно-професійної ідентичності учнів професійно-технічних навчальних закладів. Представлена модель дозволяє ґрунтовно пояснити зміст програми та наочно представити динамічний аспект формування особистісно-професійної ідентичності, що виявляється у взаємозв'язку структурних елементів моделі: психолого-педагогічних умов формування, тематичних блоків та розвивальних заходів програми, психологічної структури особистісно-професійної ідентичності (соціальний, особистісний та діяльнісний компоненти), критеріїв розвитку її компонентів. Запропонована програма складається з трьох основних блоків, зміст яких здійснює цілеспрямоване посилення визначених психолого-педагогічних умов. Перший блок спрямований на активізацію усвідомлення приналежності до професійного співтовариства; другий блок націлений на сприяння самоідентифікації особистості з обраною професією; метою третього блоку є стимуляція мотиваційної активності до самореалізації в професії. В якості методу формувального впливу на особистісно-професійну ідентичність в здобувачів освіти визначено активне соціально-психологічне навчання (тренінг). Виділено групи формувальних заходів відповідно до специфіки структурної організації особистісно-професійної ідентичності: міні-лекції та дискусії; тренінгові вправи (з метою включення студентів до квазіпрофесійної діяльності); практичні завдання, спрямовані на рефлексію, на основі яких відбувається самопізнання та професійний саморозвиток майбутніх фахівців.

Перспективним розвитком наукової проблематики надалі вбачаємо подальшу розробку та апробацію програми формування особистісно-професійної ідентичності учнів професійно-технічних навчальних закладів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І. Д. Особистість у контексті орієнтирів розвивального виховання. *Інноватика у вихованні*. 2015. Вип. 1. С. 7–13.
2. Борисюк А. С. Професійна ідентичність медичного психолога: соціальн-психологічний аналіз : монографія. Чернівці : Книги – ХХІ, 2010. 440 с.
3. Бохан Т. Г., Алексеєва Л. Ф., Шабаловская М. В., Морева С. А. Идентичность как показатель профессионально-личностного становления студентов специальности «лечебное дело». *Медицинская психология в России* : электрон. науч. журн. 2013. № 3(20). URL: http://www.medpsy.ru/mprj/archiv_global/2013_3_20/nomer/nomer13.php
4. Булах І. С., Долинська Л. В. Психологічні аспекти міжособистісної взаємодії викладачів і студентів : навчально-методичний посібник, Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2002. 114 с.
5. Ермолаєва Е. П. Мультидисциплінарний підхід в моделі «человек – профессия – общество». *Организационная психология и психология труда*. 2017. Т. 2. № 1. С. 3–22.
6. Колесникова Л. Д. Формирование личностно-профессиональной самоидентичности студентов-психологов в процессе обучения в вузе : дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.07 Воронеж, 2007 238 с.
7. Максименко С. Д. Психологічні проблеми особистісно орієнтованого навчання. *Психолого-педагогічні проблеми гуманізації шкільної освіти* : зб. матеріалів міжрегіон. наук.-практ. семінару (28–30 берез. 1996 р.). Рівне, 1997. С. 39–42.
8. Мовсєсян Л. А., Хотєєва Р. И. Конструкты личностно-профессиональной идентичности студентов на этапе профессионального становления. *Образовательная среда сегодня: стратегии развития* : материалы IV Междунар. науч.-практ. конф. (Чебоксары, 11 дек. 2015 г.). Чебоксары : ЦНС «Интерактив плюс», 2015. С. 151–155.
9. Педагогічна комунікація та ідентичність педагога : монографія / Г. О. Балл, В. Л. Злишков, С. О. Копилов та ін. ; за наук. ред. В. Л. Злишкова ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. Київ : Педагогічна думка, 2011. 159 с.
10. Пряжников Н. С. Профессиональное самоопределение: теория и практика : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. Москва : Академия, 2008. 320 с.
11. Разумна А. Управління формуванням нормативної професійної ідентичності майбутніх медиків. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2018. № 1. С. 26–37.
12. Шевченко Н. Ф., Волобуєва О. С. Емпіричне дослідження особистісно-професійної ідентичності здобувачів фахової передвищої освіти. В кн.: *Psychology and pedagogy as sciences for the development of the cultural potential of modern society* : Scientific monograph Riga : Baltija Publishing. 2022. С. 464–496. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/210/5829/12175-1>
13. Шнейдер Л.Б. Психология идентичности. 2-е изд., пер. и доп. Учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры. Москва : Юрайт, 2019. 328 с.
14. Эриксон Э.Г. Идентичность : юность и кризис : пер. с англ.; общ. ред. и предисл. А. В. Толстых. 2-е изд. Москва : Флинта : МПСИ : Прорпесс, 2006. 352 с.
15. Marcia, J. E., Waterman, A. S., Matteson, D. R., Archer, S. L., Orlofsky, J. L. Ego Identity. A Handbook for Psychosocial Research. New York : Springer-Verlag, 1993. 402 p.
16. Pratt M. G., Rockmann K. W., Kaufmann J. B. Constructing Professional Identity: The Role of Work and Identity Learning Cycles in the Customization of Identity among Medical Residents. *The Academy of Management Journal*. Vol. 49, No. 2 (Apr., 2006). P. 235–262. URL: <https://doi.org/10.5465/amj.2006.20786060>
17. Slay H. S., Smith D. A. Professional identity construction: Using narrative to understand the negotiation of professional and stigmatized cultural identities. *Human Relations*. 2011;64(1):85–107. doi:10.1177/0018726710384290
18. Winslade J., Crocket, K., Monk, G. & Drewery, W. The storying of professional development. Preparing Counsellors and Therapists : Creating constructivist and developmental programs. In G. McAuliffe & K. Eriksen (eds). 2000. P. 99–113.

REFERENCES

1. Bekh, I. D. (2015). Osobystist' u konteksti oriyentyriv rozvyval'noho vykhovannya [Personality in the context of guidelines for developmental education]. *Innovatyka u vykhovanni – Innovation in education*. 1: 7–13. [in Ukrainian].
2. Borysyuk, A. S. (2010). Profesiynna identychnist' medychnoho psykholoha: sotsial'no-psykholohichnyy analiz : monohrafiya [Professional identity of a medical psychologist: sociopsychological analysis: monograph]. Chernivtsi [in Ukrainian].

3. Bokhan, T. G., Alekseyeva, L. F., Shabalovskaya, M. V., Moreva, S. A. (2013). Identichnost' kak pokazatel' professional'no-lichnostnogo stanovleniya studentov spetsial'nosti «lechebnoye delo» [Identity as an indicator of the professional and personal development of students of the specialty “General Medicine”]. *Meditsinskaya psikhologiya v Rossii – Medical psychology in Russia*. 3 (20). URL: http://www.medpsy.ru/mprj/archiv_global/2013_3_20/nomer/nomer13.php [in Russian].
4. Bulakh, I. S., Dolyns'ka, L. V. (2002). Psykholohichni aspekty mizhosobystisnoyi vzayemodiyi vykladachiv i studentiv [Psychological aspects of interpersonal interaction of teachers and students]. Kyiv [in Ukrainian].
5. Yermolayeva, Ye.P. (2017). Mul'tidistsiplinarnyy podkhod v modeli «chelovek – professiya – obshchestvo» [Multidisciplinary approach in the model “man – profession – society”]. *Organizatsionnaya psikhologiya i psikhologiya truda – Organizational psychology and psychology of work*. 2(1):3–22.
6. Kolesnikova, L. D. (2007). Formirovaniye lichnostno-professional'noy samoidentichnosti studentov-psikhologov v protsesse obucheniya v vuze [Formation of personal and professional self-identity of students-psychologists in the process of training at university]: *Candidate's thesis*. Voronezh [in Russian].
7. Maksymenko, S. D. (1997). Psykholohichni problemy osobystisno oriyentovanoho navchannya [Psychological problems of personally oriented education]. *Psykholoho-pedahohichni problemy humanizatsiyi shkil'noyi osvity – Psychological and pedagogical problems of humanization of school education* : zb. materialiv mizhrehion. nauk.-prakt. seminaru (28-30 berez. 1996 r.). Rivne. 39–42. [in Ukrainian].
8. Movsesyan, L.A., Khoteyeva R.I. (2015). Konstrukty lichnostno-professional'noy identichnosti studentov na etape professional'nogo stanovleniya [Constructs of personal and professional identity of students at the stage of professional development]. *Obrazovatel'naya sreda segodnya: strategii razvitiya – Educational Environment Today: Development Strategies* : materialy IV Mezhdunar. nauch.-prakt. konf. (Cheboksary, 11 dek. 2015 g.). 151–155. [in Russian].
9. Ball, H. O., Zlyvkov V. L., Kopylov S. O. et al. (2011). Pedahohichna komunikatsiya ta identychnist' pedahoha : monohrafiya [Pedagogical communication and the identity of the teacher: a monograph]. Kyiv [in Ukrainian].
10. Pryazhnikov, N. S. (2008). Professional'noye samoopredeleniye: teoriya i praktika [Professional self-determination: theory and practice]: ucheb. posobiye dlya stud. vyssh. ucheb. zavedeniy. Moscow [in Russian].
11. Razumna, A. (2018). Upravlinnya formuvanniam normatyvnoyi profesiynoyi identychnosti maybutnikh medykyv [Managing the formation of normative professional identity of future doctors]. *Teoriya i praktyka upravlinnya sotsial'nymy systemamy – Theory and practice of social systems management*. 1:26–37. [in Ukrainian].
12. Shevchenko, N. F., Volobuyeva, O. S. (2022). Empirychne doslidzhennya osobystisno-profesiynoyi identychnosti zdobuvachiv fakhovoyi peredvyshchoyi osvity [Empirical study of the personal and professional identity of students of vocational pre-university education]. In the book: *Psychology and pedagogy as sciences for the development of the cultural potential of modern society* : Scientific monograph. Riga: Baltija Publishing. 464–496. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/210/5829/12175-1> [in Ukrainian].
13. Shneyder, L. B. (2019). Psikhologiya identichnosti [Psychology of identity]. 2-ye izd., per. i dop. Uchebnik i praktikum dlya bakalavriata i magistratury. Moscow [in Russian].
14. Erikson, E. G. (2006). Identichnost' : yunost' i krizis [Identity: youth and crisis] per. s anrl.; obshch. red. i predisl. A. V. Tolstykh. 2-e izd. Moscow [in Russian].
15. Marcia, J. E., Waterman, A. S., Matteson, D. R., Archer, S. L., Orlofsky, J. L. (1993). Ego Identity. A Handbook for Psychosocial Research. New York : Springer-Verlag.†
16. Pratt, M. G., Rockmann, K. W., Kaufmann, J. B. (2006). Constructing Professional Identity: The Role of Work and Identity Learning Cycles in the Customization of Identity among Medical Residents. *The Academy of Management Journal*. 49(2):235–262. <https://doi.org/10.5465/amj.2006.20786060>
17. Slay, H. S., Smith, D. A. (2011). Professional identity construction: Using narrative to understand the negotiation of professional and stigmatized cultural identities. *Human Relations*. 64(1):85–107. doi:10.1177/0018726710384290
18. Winslade, J., Crocket, K., Monk, G. & Drewery, W. (2000). The storying of professional development. Preparing Counsellors and Therapists: Creating constructivist and developmental programs. In G. McAuliffe & K. Eriksen (eds). 99–113.